

Socialinių judėjimų sampratos kaita

GINTARĖ ŽUKAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas

El. paštas g.zukaite@pmdf.vdu.lt

Teoriniame straipsnyje analizuojama socialinių judėjimų sampratos kaita ir problematika. Mokslinėje literatūroje nėra vieningo socialinių judėjimų apibrėžimo. Socialinio judėjimo traktavimas priklauso nuo taikomų socialinių judėjimų teorijų bei nuo politinių ir socialinių aplinkybių. Straipsnyje siekiama identifikuoti pagrindines socialinių judėjimų sampratas ir jas tarpusavyje palyginti. Analizuojamos keturios pagrindinės socialinių judėjimų teorijos ir pateikiamos jų socialinių judėjimų sampratos – kolektyvinio elgesio, resursų mobilizacijos, politikos proceso ir naujųjų socialinių judėjimų teorijos.

Raktažodžiai: socialiniai judėjimai, kolektyvinio elgesio teorijos, resursų mobilizacijos teorija, naujųjų socialinių judėjimų teorija, politikos proceso teorija

ĮVADAS

Akademiniame diskurse nėra vieningo sutarimo, kas yra socialinis judėjimas. Iš to kyla ir straipsnyje analizuojama problema – socialinio judėjimo sampratos kaita ir įvairovė. Kartais socialiniai judėjimai gretinami su politinėmis partijomis, interesų grupėmis, o kartais su maištais, panikomis ir pan. Kaip teigia Douglas McAdamas ir kt. (1988: 695), dažnai socialinio judėjimo konceptas gali būti taikomas analizuojant įvairiausių politinius ir socialinius reiškinius, tokius kaip revoliucijos, religinės sektos, politinės organizacijos, vieno klausimo kampanijos. Toks termino naudojimo neapibrėžtumas kelia abejonių dėl atliekamų tyrimų pagrįstumo ir validumo. Apskritai galima pastebėti, kad socialinio judėjimo samprata nėra plačiai ir nuosekliai analizuotas socialinių judėjimų aspektas. Pasak Mario Diani (1992: 2), daugelis mokslininkų, užuot aiškiai apibrėžę socialinio judėjimo sampratą, iš karto imasi analizuoti tam tikrą socialinių judėjimų aspektą – socialinio judėjimo atsiradimo priežastis, mobilizacijos aplinkybes, naujųjų ir tradicinių socialinių judėjimų skirtumus ir kt. Todėl lieka neaišku, kokius reiškinius vis dėlto galima priskirti socialiniams judėjimams, o kuriuos vertėtų įvardyti kitais terminais, tokiais kaip kolektyvinis veiksmas, socialinis konfliktas, interesų grupė, politinė partija ir kt.

Sociologai ir politologai yra linkę socialinio judėjimo sampratą interpretuoti priklausomai nuo egzistuojančių aplinkybių. Tarpukariu bei Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu, plintant fašizmui ir komunizmui, socialiniai judėjimai buvo įvardijami kaip grėsmė demokratijai (Kornhauser 1959). Prasidėjus juodaodžių judėjimams JAV, studentų sukilimams Europoje, pacifistiniams, aplinkosaugos, homoseksualų, feminisčių judėjimams, pradėta traktuoti, kad

šios visuomenės grupės ne kelia grėsmę demokratijai, bet atvirksčiai – siekia išplėsti jos ribas. Dėl šios priežasties socialiniai judėjimai pradėti suvokti kaip racionalios politikos ekspresijos neinstitucinėmis priemonėmis.

Šiuolaikiniame pasaulyje žmonės, norėdami išreikšti savo interesus ir preferencijas, pasikliauja ne tik politinėmis partijomis bei rinkimais, tačiau dažnai pasitelkia ir protestus, demonstracijas, peticijas, kuria organizacijas ir pan. Tai labai svarbūs instrumentai, užtikrinantys interesų įtraukimą ir gynimą šiuolaikinėje politikoje. Kaip teigia Hankas Johnstonas (2011: 1), socialiniai judėjimai šiuolaikiniame pasaulyje yra suprantami kaip politika kitomis priemonėmis – žmonių, o ne elito politika. Panašų požiūrį išreiškė ir Johnas Medearisas (2005: 54), teigdamas, kad dabar socialiniai judėjimai yra „marginalizuotų grupių kolektyviniai veiksmai prieš galingus elitus ir dominuojančias ideologijas“. Socialiniai judėjimai įtraukia naujas temas į politinę ir socialinę areną, viešąjį diskursą, konfrontuoja su nusistovėjusiomis normomis ir elitais.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti, kaip kito socialinių judėjimų samprata formuojantis naujoms socialinių judėjimų teorijoms bei keičiantis politinėms ir socialinėms aplinkybėms. Straipsnis yra teorinio pobūdžio, jame, remiantis sociologų ir politologų darbais, siekiama analizuoti teorinius socialinių judėjimų tyrinėjimus, juos apibendrinti, todėl naudojami mokslinės literatūros bei analitiniai metodai. Tai vienas pirmųjų bandymų Lietuvoje plėsti teorinius socialinių judėjimų tyrinėjimus. Socialinių judėjimų problematika Lietuvoje vis dar išlieka labai mažai tyrinėjama ir analizuojama tematika (Paulauskas 2004).

KOLEKTYVINIO ELGESIO TEORIJOS

Yra daugybė būdų apibrėžti socialinius judėjimus. Tačiau bendriausia prasme juos galima įvardyti kaip kolektyvinius veiksmus, siekiant tam tikrų socialinių tikslų. Dažniausiai tai arba siekis paskatinti pokyčius visuomenės struktūroje ir / ar vertybėse, arba juos sustabdyti. Galima išskirti keturias pagrindines socialinių judėjimų mokyklas, kurios pateikia skirtingas socialinių judėjimų sampratas – kolektyvinio elgesio, resursų mobilizacijos, politikos proceso ir naujųjų socialinių judėjimų.

Tradiciskai, remiantis kolektyvinio elgesio teorijomis, socialiniai judėjimai buvo suvokiami kaip neinstitucionalizuoti kolektyviniai veiksmai, sąmoningai orientuoti į socialinius pokyčius ar jų stabdymą, ir turintys minimalią organizaciją bei kintančią narystę (Turner, Killian 1972: 246). Socialinių judėjimų tyrimų centre buvo neracionali minia (Cohen 1985: 674–675). Pasak Ralpho H. Turnerio ir Lewiso M. Killiano (1972), socialiniai judėjimai yra specifinis kolektyvinis elgesys, kuris yra priešingas organizuotam ir institucionalizuotam elgesiui. Įprasta buvo manyti, kad socialiniai judėjimai yra primityvesnio kolektyvinio elgesio tąsa. Socialiniai judėjimai apėmė asmeninių pokyčių judėjimus, tokius kaip religinės sekotos, komunos ir pan., bei judėjimus, siekiančius pakeisti institucinę santvarką, tokie judėjimai koncentravosi ties politinėmis bei teisinėmis reformomis. Vokiečių kilmės amerikiečių sociologas Rudolfas Herberle (1951: 453) teigė, kad socialinis judėjimas yra „kolektyvinis bandymas pasiekti tikslą, ypač pokyčius tam tikrose socialinėse struktūrose“. Pasak jo, socialiniai judėjimai simbolizuoja nepasitenkinimą egzistuojančia socialine tvarka ir todėl kyla tarp žmonių, kurie nepatenkinti tuo, kaip veikia sistema. Socialinis judėjimas siekia įnešti esminių pokyčių socialinėje struktūroje. Kaip pagrindinę socialinių judėjimų atsiradimo priežastį, sociologas įvardijo nepasitenkinimą egzistuojančiomis normomis ir vertybėmis. Amerikiečių sociologas, kolektyvinio elgesio teorijos klasikas Herbertas Blumeris (1951: 199) socialinius judėjimus apibūdino kaip „kolektyvines organizacijas, kurios siekia sukurti naują gyvenimo tvarką“, kurios yra amorfinės, prastai organizuotos ir neturinčios formos.

Jis, kaip ir R. Heberle, teigė, kad socialiniai judėjimai kyla dėl nepasitenkinimo esama situacija.

Aptarti socialinių judėjimų apibrėžimai atspindi tradicinę amerikietišką socialinių judėjimų tyrinėjimo tradiciją¹, kurioje galima išskirti tris pagrindines teorijas – kolektyvinio elgesio, masinės visuomenės ir santykinės deprivacijos. Kolektyvinio elgesio suvokimas koncentravosi ties normomis bei vertybėmis, kurios skatina kilti socialinius judėjimus. Masinės visuomenės teorija pabrėžė atsiskyrimą, nerimą ir industrializacijos procesus, kurie skatino visuomenės grupių atskirtį ir susvetimėjimą. Santykinės deprivacijos teorija akcentavo nusi-vylimą egzistuojančia situacija. Šios teorijos pabrėžė staigų nepasitenkinimo kilimą, paskatin-tą sparčių socialinių pokyčių, kurie sukuria struktūrines įtampas. Šiose teorijose remiamasi prielaida, kad dalyvavimas judėjimuose yra ganėtinai retas, nepasitenkinimas laikinas, judė-jimo struktūra neinstitucionalizuota, o judėjimo dalyviai iracionalūs. Socialiniai judėjimai buvo suvokiami kaip sutrikęs ir nepageidautinas elgesys, o prievarta laikoma natūralia judėji-mo išraiška. Kaip teigia Davidas S. Meyeris (2004: 126–127), socialiniai judėjimai atspindėjo politikos alternatyvas, o nebuvo suprantami kaip politikos išraiškos. Didžiausią dėmesį šios teorijos skyrė individų lygmeniui ir pirminei socialinių judėjimų fazei – judėjimų susiforma-vimui – ir siekė atsakyti į klausimą, kodėl kyla socialiniai judėjimai.

RESURSŲ MOBILIZACIJOS TEORIJA

Ilgainiui socialinių judėjimų samprata pakito. Šiuolaikinėse visuomenėse socialiniai judėji-mai nebėra retas ir neįprastas reiškinys. Kaip teigia Jackas Goldstone'as (2004), socialiniai judėjimai tapo neatskiriami modernių demokratijų dalimi. Per juos yra išreiškiamos piliečių preferencijos, kurios nėra atspindimos partijų programose, per socialinius judėjimus piliečiai reiškia savo nepasitenkinimą ir pasipiktinimą. H. Johnstonas (2011: 66), Verta Tylor (2000: 219) ir kiti mokslininkai sutinka su J. Goldstone'u, kad šiuolaikinėje valstybėje socialiniai ju-dėjimai tapo politikos dalimi. Kartais, kalbant apie šiuolaikines visuomenes, netgi yra naudo-jamas terminas *socialinių judėjimų visuomenės*², taip pabrėžiant socialinių judėjimų dažnumą ir įprastumą. Socialiniai judėjimai nebėra tik nepriviligijuotų žmonių vienintelė priemonė išreikšti savo reikalavimus, jie tapo įvairių grupių būdu išreikšti savo politines preferencijas, daryti įtaką politikai, netgi mesti iššūkį valstybei. Pasak Johno A. Hannigano (1985: 438), so-cialiniai judėjimai siekia tapti valstybės santvarkos dalimi. Prievarta taip pat nebėra vienintelė ir netgi dominuojanti socialinių judėjimų veikimo forma. Jie vis dažniau renkasi taikias prie-mones savo reikalavimams išreikšti. Paneigta dar viena tradicinių teorijų prielaida, kad pasi-keitė ir judėjimų struktūra – judėjimai dažnai turi aiškias organizacijas, nuosekliai pasirinktas strategijas, renkamus lyderius, nuolatinius darbuotojus ir pan. Kaip teigė Johnas D. McCarthy

¹ Amerikietiškoje tradicijoje įtakingiausi socialinių judėjimų tyrinėjimo traktavimai buvo suformuoti ke-turių teoretikų – Tedo Roberto Gurro, Ralpho H. Turnerio, Lewiso M. Killiano ir Neilo Smelserio. Šie požiūriai vienas nuo kito daugeliu aspektų labai skyrėsi, tačiau vienu klausimu jie sutarė – šie autoriai laikė, kad socialiniai judėjimai kyla dėl bendrų skriaudų ir vienodo suvokimo, kas tas skriaudas sukėlė, bei sutarimo, kokiomis priemonės galima žala atitaisyti. Buvo laikoma, kad nepasitenkinimas, kuris yra sukeltas struktūrinių sąlygų, yra privaloma ir netgi pakankama sąlyga kilti socialiniam judėjimui. Plačiau žr. Gurr, T. R. *Why Men Rebel*. Princeton, N. J. Princeton University Press, 1970; Turner, R. N.; Killian, L. *Collective Behavior*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1972; Smelser, N. *Theory of Collective Behavior*. New York: Free Press, 1963.

² Terminą pirmieji savo darbuose pavartojo Sidney Tarrowas ir Davidas S. Meyeris. Meyer, D. S.; Tarrow, S. *The Social Movement Society*. Rowman & Littlefield Publishers, 1997.

ir Mayeris N. Zaldas (1987: 337–391), šiuolaikinėse visuomenėse vyksta *socialinių judėjimų profesionalizacija*. O tai garantuoja, kad dažniau atsižvelgiama į socialinių judėjimų reikalavimus. Taip pat dabar jau įrodyta, kad judėjimo dalyviai racionaliai renkasi, ar prisijungti prie judėjimo. Jie nuosekliai įvertina galimus tokio žingsnio privalumus ir trūkumus.

Vystantis socialiniams judėjimams, pradėjo kisti ir socialinių judėjimų samprata – pradėtas skirti didesnis dėmesys socialinių judėjimų organizacijai. Resursų mobilizacijos teorijos³ pradininkai M. N. Zaldas ir Roberta Ash (1966: 327–328) socialinį judėjimą apibūdino kaip „žmonių grupės tikslingą ir kolektyvinį bandymą pakeisti individualias ar visuomenės institucijas ir struktūras“. Panašiai J. D. McCarthy ir M. N. Zaldas (1977: 1218) teigė, kad „socialinis judėjimas yra visuomenės įsitikinimų ir nuomonių rinkinys, kuris atspindi socialinės struktūros tam tikrų elementų pokyčių preferencijas arba / ir atpildo padalinimą visuomenėje“. Taigi socialiniai judėjimai yra suprantami kaip organizuotos struktūros, tikslingai nukreiptos į socialinius pokyčius (Zald, McCarthy 1987: 21). Skirtingai nei ankstesnės teorijos, resursų mobilizacijos teorijos autoriai koncentravosi tik ties judėjimais, kurie siekė pakeisti institucinę santvarką, visuomenės struktūrą, galios ir resursų pasiskirstymą. Taip pat socialiniai judėjimai pradėti suprasti kaip racionalūs veiksmai.

Pasak resursų mobilizacijos teoretikų, socialiniai judėjimai sudaryti iš socialinių judėjimų organizacijų (angl. Social Movement Organization, SMO). SMO yra sudėtinga ir formali organizacija, kurios keliama tikslai sutampa su socialinio judėjimo tikslais, ir ji padeda juos įgyvendinti. SMO yra struktūruota, centralizuota, hierarchinė organizacija, kurioje yra aiškus darbo ir vaidmenų pasiskirstymas (McCarthy, Zald 1973). SMO gali turėti biurokratinių organizacijų bruožų, tačiau ji nėra biurokratinė organizacija. Pirmiausia todėl, kad SMO tikslas – pakeisti visuomenę ir jos narius, o ne suteikti kokias nors paslaugas. Antra, SMO yra pagrįstos iniciatyvomis (Zald, Ash 1966: 327–328). Socialinis judėjimas yra preferencija, o SMO – organizuotas veiksmas tai preferencijai pasiekti. Socialinį judėjimą sudarančios SMO priklausomai nuo aplinkybių gali konkuruoti tarpusavyje dėl resursų ir lyderystės, netgi paskelbti vienos kitoms karą, bet taip pat jos gali bendradarbiauti, sudaryti laikinas koalicijas, dalintis resursais (Zald, McCarthy 1980). Pasak M. N. Zaldo ir J. D. McCarthy (1987), SMO – pagrindinės socialinio judėjimo platintojos. Jos yra pagrindas, per kurį reiškiasi socialinis judėjimas. Panašios socialinio judėjimo organizacijos suvienijamos socialinio judėjimo industrijoje. O socialinės industrijos suvienijamos socialinio judėjimo sektoriaus.

³ Resursų mobilizacijos teorija susiformavo kaip alternatyva anksčiau egzistavusioms teorijoms, aiškinant socialinius judėjimus. Ji didžiausią dėmesį skiria ne atsakyti į klausimą *kodėl* kyla socialiniai judėjimai, bet pirmoji siekė išsiaiškinti, *kaip* jie yra organizuoti, kaip jie išsilaiko ir kodėl jų daugėja bei kodėl vienii judėjimai yra sėkmingesni už kitus. Resursų mobilizacijos teorija padeda suprasti, kaip judėjimai mobilizuoja resursus iš judėjimo dalyvių bei prie judėjimo neprisijungusių asmenų, kad galėtų pasiekti savo tikslus. Pagrindiniai šios teorijos autoriai yra Johnas D. McCarthy ir Mayeris N. Zaldas, Anthony Oberschallas, Williamas Gamsonas, Charlesas Tilly, Douglas McAdamas bei kiti. Visus šiuos autorius vienija bendra idėja, kad socialiniai judėjimai yra tikslingas ir racionalus elgesys. Kita vertus, kiekvienas iš šių autorių savo tyrimus koncentravo ties skirtingais socialinių judėjimų aspektais. Ch. Tilly daugiausia dėmesio skyrė ryšium tarp kolektyvinio veiksmo ir intereso, pabrėžiant esminius pokyčius politinėje struktūroje. A. Oberschallas analizavo ryšius tarp individų, individų mobilizaciją per egzistuojančias struktūras ir mikroinstitucinius dalyvavimo determinantus. D. McAdamas pabrėžė mobilizacijos politinius aspektus, stebėjo, kaip dėl silpno ir nestabilaus režimo arba dėl didelio jo palaikymo yra sukuriamos politinės aplinkybės socialiniams judėjimams kilti. J. D. McCarthy ir M. N. Zaldas savo tyrimus koncentravo ties socialinių judėjimų organizacijomis, kurios yra esminės socialinių judėjimų platintojos.

Skirtingai nei ankstesnės teorijos, resursų mobilizacijos teorijos autoriai teigė, kad socialiniai judėjimai kyla ne dėl nepasitenkinimo esama situacija. Pasak jų, nepasitenkinimas yra antraeilė priežastis, kodėl susiformuoja socialiniai judėjimai. Ch. Tilly (1978), A. Oberschall (1978: 291–315), J. D. McCarthy ir M. N. Zaldas (1977: 1215) tvirtino, kad nepasitenkinimas yra sąlyginai nuolatinė būseną visuomenėje, kuri kyla iš struktūrinių interesų konfliktų, atsispindinčių socialinėse institucijose. Resursų mobilizacijos teorijos mokslininkai linkę nesutikti su prielaida, kad nepasitenkinimas ir nepritekliai yra pagrindiniai veiksniai socialiniuose judėjimuose, ir siekia šią prielaidą pakeisti kita, kad nepasitenkinimas yra antraeilis veiksnys socialiniams judėjimams. Nepasitenkinimas yra būtinas, kad susiformuotų judėjimas, tačiau vien jo nepakanka. Resursų mobilizacijos teorija tvirtina, kad kolektyviniai veiksmai atsiranda priklausomai nuo potencialių dalyvių gyvenimo situacijos, jų turimų išpareigojimų (darbai, šeimai, išsilavinimo siekimo – kas gali slopinti norą dalyvauti judėjime), socialinės paramos, kaštų bei egzistuojančių resursų (Tilly 1978, McCarthy, Zald 2001). Ji pradėjo koncentruotis ties makrolygmeniu, t. y. politinėmis ir struktūrinėmis aplinkybėmis bei judėjimų dinamika. Ši teorija neigia anksčiau iškeltas kolektyvinio elgesio teorijos prielaidas, pereidama nuo individo lygmens iki politinių ir ekonominių veiksnių analizės, atsisakydama sociopsichologinio vertinimo aiškinant socialinius judėjimus, ir teigdama, kad socialiniai judėjimai yra „racionalūs aktoriai“.

Lyginant kolektyvinio elgesio teorijos pateikiamą socialinio judėjimo sampratą su resursų mobilizacijos samprata, pastebima, kad resursų mobilizacijos teorija socialinius judėjimus vertina kaip organizuotus, sąmoningus veiksmus, siekiant pakeisti egzistuojančią santvarką. Kolektyvinio elgesio teorijos, atvirkščiai, socialinius judėjimus įvardijo kaip mažai organizuotus, epizodiškus veiksmus. Taigi amerikietiškos tradicijos socialinio judėjimo suvokimas evoliucionavo nuo neracionalaus ir epizodiško veiksmo į racionalias ir organizuotas preferencijas.

POLITIKOS PROCESO TEORIJA

Amerikietiškoje tradicijoje reikia išskirti ir politikos proceso teorijos⁴ suformuotą socialinio judėjimo apibrėžimą. Šios teorijos atstovas Ch. Tilly (2004) socialinius judėjimus apibūdino kaip „ginčytinus pasirodymus, demonstracijas ar kampanijas, per kurias eiliniai žmonės kitiems išreiškia savo kolektyvinius reikalavimus“. Pasak Ch. Tilly (1984: 306), socialiniai judėjimai yra veiksmas, per kurį į politikos procesą yra įtraukiami nauji, iki tol ignoruoti kolektyviniai žmonių interesai. Jis teigė, kad socialiniai judėjimai yra „nepertraukiama sąveikų eilė tarp valdžios ir žmonių, kurie sėkmingai reikalauja kalbėti daugumos, kuri yra nereprezentuojama, vardu. Proceso metu žmonės iškelia valdžios padalijimo ar įgyvendinimo reikalavimus ir paremia tuos reikalavimus viešomis palaikymo demonstracijomis.“ Ch. Tilly socialinių judėjimų sampratoje pabrėžia ne organizacinius aspektus, kaip tai daro resursų mobilizacijos teorija, bet susikoncentruoja ties naujų interesų įtraukimu į politikos procesą. Socialiniai judėjimai yra laikomi racionaliais veiksmais, o ne iracionalia minia, kaip darė prielaidą kolektyvinio elgesio teorijos.

⁴ Viena didžiausių resursų mobilizacijos teorijos konkurenčių yra politikos proceso teorija. Ši teorija remiasi prielaida, kad socialiniai judėjimai savo taktiką, strategiją ir tikslus užsibrėžia ne vakuume, o veikiami tam tikrų egzistuojančių aplinkybių. Manoma, kad judėjimui daug įtakos daro politinės, ekonominės ir socialinės aplinkybės, kurios gali paskatinti arba suvaržyti mobilizaciją. Teigiama, kad kolektyvinis veiksmas kyla iš politinės kovos, kai nauja grupė bando patekti į politinę areną, ir yra nulemtas varžovų mobilizacijos bei politinių galimybių. Kartais ji dar yra vadinama struktūrinių galimybių teorija arba politinių galimybių struktūros prieiga, arba resursų mobilizacijos atšaka.

Šios teorijos autoriai teigė, kad socialinių judėjimų susiformavimą nulemia ne tik nepasitenkinimas susiklosčiusiomis aplinkybėmis ar resursai, bet ir egzistuojanti struktūra. D. Mc Adamas (1982), tyrinėdamas juodaodžių judėjimus JAV XX a. 4–8 deš. teigė, kad judėjimų sėkmingumas buvo nulemtas palankiai susiklosčiusių aplinkybių. Edwinas Amenta ir Yvonne Zylan (1991: 251), tyrinėdami *Townsend* judėjimą JAV⁵, teigė, kad jis kilo ne dėl nepasitenkinimo, kurį sukėlė Didžioji ekonominė krizė, ar resursų prieinamumo, bet dėl politinių galimybių struktūros. D. S. Meyeris (1993: 157–179), tyrinėdamas antibranduolinius judėjimus JAV, taip pat padarė išvadą, kad jų plėtrai daug įtakos turėjo politinis kontekstas. Eitanas Y. Alimis, Wiliamas Gamsonas ir Charlotte Ryan (2006: 536) tyrinėjo palestiniečių intifadą XX a. 9 deš. Jie priėjo prie išvados, kad 1987 m. prasidėjusiai intifadai didžiulės įtakos turėjo susiskaldžiusi Izraelio visuomenės nuomonė apie Palestinos okupaciją. Holly J. McCammon, Karen E. Campbell, Ellen M. Granberg, Christine Mowery (2001: 49–70), analizuodamos moterų judėjimus už visuotinės rinkimų teisės suteikimą JAV nuo 1866 iki 1919 m., priėjo prie išvados, kad judėjimai kilo, nes visuomenėje kito moterų ir vyrų vaidmenys, politinis elitas buvo susiskaldęs, išaugo sprendimus priimančių žmonių skaičius, t. y. buvo susidariusios palankios aplinkybės kelti tokio pobūdžio reikalavimus. Taigi politikos proceso teorija toliau išplečia socialinio judėjimo tyrinėjimus, įtraukdama struktūros elementą, kuris ir apibrėžia judėjimą.

NAUJŲJŲ SOCIALINIŲ JUDĖJIMŲ TEORIJA

Ketvirtoji teorija, kuri pateikia dar vieną socialinių judėjimų sampratą, yra naujųjų socialinių judėjimų teorija⁶. Remiantis ja, socialiniai judėjimai yra „kultūrinės ir politinės praktikos pavymzdžiai, per kuriuos yra suformuojami nauji identitetai, patikrinami nauji gyvenimo būdai, suformuojamos naujos bendruomenės formos“ (Carrol 1997: 16–17). Teigiama, kad naujieji socialiniai judėjimai kovoja prieš žmonių gyvenimo kolonizaciją. Šį teiginį labiausiai išplėtojo Jurgenas Habermasas (1981: 33–34). Pagrindinė idėja yra ta, kad socialiniai judėjimai kyla todėl, kad demokratinė sistema postmodernioje visuomenėje nesugeba užtikrinti individo laisvių, lygybės ir brolybės. Teigiama, kad demokratija virsta autoritariniu režimu ir formuojasi technokratinė valstybė. Žmonės yra valdomi technokratijos bei rinkos. Visuomenėje nebėra darbininkų, liko tik vartotojai. Vadinasi, yra labai lengva jais manipuliuoti. Alainas Touraine'as (1981) savo teoriją konstruoja ties tuo pačiu atspirties tašku kaip ir J. Habermasas. Jis pabrėžia vidinę kolonizaciją. A. Touraine'as teigia, kad valstybė, rinka ir žiniasklaida palengva mažina individų laisvę. Besiplečiančios valstybės struktūros ir rinkos ekonomika kolonizuoja privatų ir viešą individo gyvenimą. A. Touraine'as naujuosius socialinius judėjimus įvardija kaip gyvenybinių reakciją – individai siekia apsaugoti savo privatų gyvenimą nuo valstybės institucijų

⁵ *Townsend* judėjimas JAV prasidėjo Didžiosios ekonominės krizės metu. Francis E. Townsendas iškėlė idėją, kad žmonės nuo šešiasdešimties metų turi būti geriau aprūpinami ir kiekvienam skiriama 200 dolerių mėnesinė pensija. Ši idėja sulaukė labai plataus palaikymo.

⁶ Vakarų Europoje naujųjų socialinių judėjimų tyrinėjimai prasidėjo šiek tiek vėliau nei JAV, daugiausia 8 deš. viduryje. Tyrinėjimų objektas buvo naujieji socialiniai judėjimai. Tačiau skirtingai nei JAV, Vakarų Europoje didžiausias dėmesys buvo skiriamas ne strategijoms bei prielaidoms apie judėjimo atsiradimą ir jo sėkmingumą, bet susitelkta ties socialinių judėjimų priežastimis. Naujųjų socialinių judėjimų teorija kilo iš neomarksistinio socialinių judėjimų aiškinimo, tačiau pasirinko kitus atspirties taškus. Teigiama, kad socialiniai judėjimai susiformuoja kapitalistinėse visuomenėse kaip atsakas į modernizacijos procesus. Taip pat, skirtingai nei resursų mobilizacijos teorija, naujųjų socialinių judėjimų teorija daugiausia koncentruojasi siekdama suprasti kolektyvinį identitetą. Amerikietiškoji tradicija savo teoriją grindė kolektyviniais interesais. Taigi teorijos pasirinko skirtingus prieigos taškus.

ir rinkos ekonomikos. Jis teigia, kad socialiniai judėjimai yra vienintelis būdas individams atgauti savo laisvę, o socialinio judėjimo esmė – sukurti individo ir socialinius identitetus, kurie yra laisvi nuo technokratinės valstybės ir rinkos dominavimo. A. Touraine'as laikosi prielaidos, kad socialiniai judėjimai yra ne marginalios reakcijos į egzistuojančią sistemą, bet esminės jėgos, kovojančios dėl gamybos kontrolės ir teisės būti ta jėga, kuri kuria istoriją ir taisykles. A. Touraine'as mokinyms Alberto Melucci taip pat pabrėžia, kad naujieji socialiniai judėjimai yra grindžiami identitetu, o ne viena kuria nors visuomenės klase. Iš to matyti, kad judėjimai yra ne homogeniškos žmonių grupės, turinčios bendrą socialinį pagrindą, bet heterogeniškos ir turi daugybę orientacijų ir reikšmių (Melucci 1989: 80). Autorius, kaip ir J. Habermasas bei A. Touraine'as, teigia, kad naujieji socialiniai judėjimai siekia sumažinti valstybės ir rinkos ekonomikos kišimąsi į asmeninę žmonių erdvę, socialinį gyvenimą. Žmonės turi teisę patys apibrėžti savo identitetą ir apsisaugoti nuo valstybės vienvaldystės. Pasak A. Melucci (1985: 815), socialinių judėjimų tikslas „yra priversti visuomenę išgirsti jų perduodamą žinią ir kad ji šią žinią išverstų į politinį sprendimą, o socialiniai judėjimai išliktų autonomiški“. Taigi naujųjų socialinių judėjimų teorija teigia, kad socialiniai judėjimai kyla dėl to, kad žmonės pradeda priešintis valstybei ir jos kišimuisi į privatų žmonių gyvenimą. Vokiečių sociologas Clausas Offe (1985: 849) taip pat įsitikinęs, kad judėjimai yra fundamentali egzistuojančios socialinės sistemos ir atstovaujamosios demokratijos kritika. Politinių partijų ir profesinių sąjungų nesugebėjimas atspindėti ir spręsti kylančių problemų ir reikalavimų sukelia legitimumo krizę, paskatina kilti socialinius judėjimus. Būtent nauji socialiniai judėjimai yra suprantami kaip reakcija į gilėjantį ir besiplečiantį valstybės dominavimą bei kaip nusivylimas esama situacija. Valstybė vis labiau kišasi į asmeninę žmonių erdvę, pasitelkdama teisines, švietimo, sveikatos, psichiatrijos bei žiniasklaidos technologijas. Dar vienas svarbus autorius naujųjų socialinių judėjimų teorijoje buvo Manuelis Castellsas (1997). Jis teigia, kad socialiniai judėjimai yra pagrindinis socialinių inovacijų katalizatorius. Mokslininkas pabrėžė, kad pastaraisiais metais vis daugiau konfliktų kyla dėl identiteto. Pavyzdžiui, Vakarų pasaulyje tokių judėjimų pavyzdžiais galėtų būti moterų judėjimai, o likusiame pasaulyje – *Zapatista* judėjimas Meksikoje, religinis fundamentalizmas. Taip pradeda formuotis tinklo visuomenė, kurioje esminį vaidmenį atlieka naujosios technologijos.

Apibendrinant galima teigti, kad naujųjų socialinių judėjimų teorija jau akcentuoja visiškai kitą socialinių judėjimų aspektą – kolektyvinį identitetą. Taip pat jos atstovai tvirtina, kad Vakarų valstybės išgyveno tyliąją revoliuciją, kuri paskatino naujuosius socialinius judėjimus. Pastarieji akcentuoja postmaterialiąsias vertybes. Naujųjų judėjimų pagrindas yra tai, ką pasiekė ankstesnieji judėjimai, todėl jie jau nebereikalauja tų pačių dalykų kaip senieji. Jie neakcentuoja materialių gėrybių, pavyzdžiui, materialinės gerovės, ir nekovoja dėl politinės atskirties panaikinimo. Naujieji socialiniai judėjimai yra daugiau kultūrinės prigimties ir orientuoti į kovas dėl gyvenimo prasmės.

Apžvelgus įvairių autorių, atstovaujančių skirtingoms socialinių judėjimų teorijoms, pateikiamas socialinių judėjimų apibrėžimus, matyti, kad socialinio judėjimo samprata kito, priklausomai nuo egzistuojančių politinių ir socialinių aplinkybių. Kita vertus, neįvyko momentinis perėjimas nuo vienos teorijos taikymo prie kitos. Ilgą laiką šios teorijos ir jų pateiktos socialinių judėjimų sampratos egzistavo paraleliai. Šiuolaikinėje socialinių judėjimų teorijoje dažniausiai taikomos politikos proceso ir naujųjų socialinių judėjimų teorijos bei jų pateikiamos socialinių judėjimų sampratos.

Pastebima, kad visos teorijos socialinius judėjimus interpretuoja kaip kolektyvinius veiksmus, nukreiptus į tam tikrus visuomenės pokyčius. Tačiau toliau išryškėja skirtumai.

Kolektyvinio elgesio teorijos teigia, kad socialiniai judėjimai yra neorganizuoti ir iracionalūs veiksmai. Resursų mobilizacijos teorijos autoriai teigia atvirkščiai, kad socialiniai judėjimai yra organizuoti veiksmai, kuriems vadovauja SMO. Politikos proceso teorijos autoriai atkreipia dėmesį, kad socialiniai judėjimai turi užduotį į politinę darbotvarkę įtraukti naujų interesų. Tuo tarpu naujųjų socialinių judėjimų teorija susitelkia ties kolektyvinio identiteto formavimu. Taigi skirtingos teorijos pabrėžia skirtingas socialinių judėjimų tyrinėjimo kryptis.

IŠVADOS

Socialinių judėjimų tyrinėjimus būtų galima skirstyti į du etapus – tradicinį ir naująjį (modernų). Abiejuose etapuose išryškėja dvi tendencijos – europietiškoji ir amerikietiškoji. Tradiciškai europietiškoji tradicija buvo grindžiama marksistine samprata, o amerikietiškoji – kolektyvinėmis elgesio teorijomis, kurios apibrėždamos socialinius judėjimus koncentravosi ties nepasitenkinimu egzistuojančia situacija ir identifiko socialinius judėjimus kaip neracionalius veiksmus.

Naujosios socialinių judėjimų paradigmos taip pat išsiskiria. Europoje plačiai paplitusi naujųjų socialinių judėjimų teorija, kuri daugiausia pagrįsta kolektyviniu identitetu ir koncentruojasi ties mikrosocialinių judėjimų lygmeniu. Ji teigia, kad socialiniai judėjimai yra reakcijos į didėjančią visuomenės ir individo kontrolę. JAV dominuoja struktūralistinės teorijos, kurios didžiausią dėmesį skiria socialinėms, politinėms ir ekonominėms struktūroms ir remiasi pagrindine prielaida, kad egzistuojanti struktūra nulemia veiksmą. Tokiomis teorijomis galima įvardyti resursų mobilizacijos bei politikos proceso teorijas. Remiantis šiomis teorijomis, socialiniai judėjimai suprantami kaip procesai, kuriais siekiama į politines darbotvarkes įtraukti naujų interesų.

Išanalizavus įvairių teorijų pateikiamus apibrėžimus, galima teigti, kad socialinių judėjimų samprata kito priklausomai nuo politinių ir socialinių aplinkybių. Dabartiniuose tyrinėjimuose vyrauja tendencija, kad socialiniai judėjimai yra politikos tąsa kitomis priemonėmis ir kad tyrinėjant socialinius judėjimus reikia koncentruotis ne tik ties individualiu ir vidiniu, bet ir kolektyviniu bei išoriniu socialinių judėjimų lygmeniu.

Gauta 2015 12 17
Priimta 2016 05 06

Literatūra

1. Alimi, Y. E.; Gamson, A. W.; Ryan, Ch. 2006. "Knowing Your Adversary: Israeli Structure of Political Opportunity and the Inception of the Palestinian Intifada", *Sociological Forum* 21(4): 535–557.
2. Amenta, E.; Zylan, Y. 1991. "It Happened Here: Political Opportunity, the New Institutionalism and Townsend Movement", *American Sociological Review* 56(2): 250–265.
3. Blumer, H. 1939. "Collective Behavior", in *An Outline of the Principles of Sociology*, ed. R. E. Park. New York: Barnes and Noble.
4. Blumer, H. 1969. "Collective Behaviour", in *Principles of Sociology*, ed. A. McClung-Lee. New York: Barnes and Noble.
5. Blumer, H. 1951. "Social Movements", in *New Outline of the Principles of Sociology*, ed. Adam M. Lee. New York: Barnes & Noble, Inc.
6. Camacho, D.; Menjivar, R. 2005. *Los Movimientos Populares en América Latina*. Siglo XXI.
7. Castells, M. 1997. *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
8. Carrol, W. 1997. "Organizing Dissent: Contemporary Social Movements", in *Theory and Practice*. Toronto: Garamond.
9. Cohen, J. L. 1985. "Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements", *Social Research* 52(4): 663–716.

10. Diani, M. 1992. "The Concept of Social Movement", *The Sociological Review* 40(1): 1–25.
11. Gamson, W. 1990. *The Strategy of Social Protest*. Belmont: Wadsworth.
12. Goldstone, J. 2004. *State, Parties, and Social Movements*. New York: Cambridge University Press.
13. Habermas, J. 1981. "New Social Movements", *Telos* 49: 33–37.
14. Hannigan, J. A. 1985. "Alain Touraine, Manuel Castells and Social Movement Theory: A Critical Appraisal", *The Sociological Quarterly* 26(4): 435–454.
15. Heberle, R. 1951. *Social Movements: An Introduction to Political Sociology*. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc.
16. Johnston, H. 2011. *States & Social Movements*. Cambridge: Polity Press.
17. Kornhauser, W. 1959. *The Politics of Mass Society*. New York: The Free Press.
18. McAdam, D. 1982. *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970*. Chicago: University of Chicago Press.
19. McAdam, D.; McCarthy, J. D.; Zald, M. N. 1988. "Social Movements", in *Handbook of Sociology*, ed. N. J. Smelser. Beverly Hills, CA: Sage.
20. McCammon, J. H. et al. 2001. "How Movements Win: Gendered Opportunity Structures and U.S. Women's Suffrage Movements, 1866–1919", *American Sociological Review* 66(1): 49–70.
21. McCarthy, J. D.; Zald, M. N. 1977. "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", *American Journal of Sociology* 82(6): 1212–1241.
22. McCarthy, J. D.; Zalds, M. N. 2001. "The Enduring Vitality of the Resource Mobilization Theory of Social Movements", in *Handbook of Sociological Theory*. Springer.
23. McCarthy, J. D.; Zald, M. N. 1987. "The Trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization", in *Social Movements in an Organizational Society*, eds. M. N. Zald, J. D. McCarthy. New Brunswick: Transaction Books.
24. Medearis, J. 2005. "Social Movements and Deliberative Democratic Theory", *British Journal of Political Science* 35(1): 53–75.
25. Melucci, A. 1989. *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. London: UCL Press.
26. Melucci, A. 1985. "The Symbolic Challenge of Contemporary Movements", *Social Research* 52(4): 789–816.
27. Meyer, S. D. 1993. "Institutionalizing Dissent: The United States Structure of Political Opportunity and the End of Nuclear Freeze Movement", *Sociological Forum* 8(2): 157–179.
28. Meyer, S. D. 2004. "Protest and Political Opportunities", *Annual Review of Sociology* 30: 125–145.
29. Oberschall, A. 1978. "Theories of Social Conflict", *Annual Review of Sociology* 4: 291–315.
30. Offe, C. 1985. "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics", *Social Research* 52(4): 817–868.
31. Paulauskas, K. 2004. „Šiuolaikiniai socialiniai judėjimai“, *Politologija* 4(36): 110–134.
32. Taylor, V. 1989. "Social Movement Continuity: The Women's Movement in Abeyance", *American Sociological Review* 54(5): 761–775.
33. Tilly, Ch. 1978. *From Mobilization to Revolution*, Reading, MA: Addison-Wesley.
34. Tilly, Ch. 2004. *Social Movements, 1768–2004*. Paradigm Publishers.
35. Tilly, Ch. 1984. "Social Movements and National Politics", in *State Making and Social Movements: Essays I History and Theory*, eds. C. Bright, S. Harding. University of Michigan Press.
36. Touraine, A. 1981. *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press.
37. Tylor, V. 2000. "Mobilizing for Change in Social Movement Society", *Contemporary Sociology* 29(1): 219–230.
38. Turner, R.; Killian, L. 1972. *Collective Behavior*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
39. Zald, M. N.; Ash, R. 1966. "Social Movement Organizations: Growth, Decay and Change", *Social Forces* 44(3): 327–341.
40. Zald, M. N.; McCarthy, J. D. 1987. *Social Movements in an Organizational Society*. New Brunswick and Oxford: Transaction Books.
41. Zald, M. N.; McCarthy, J. D. 1980. "Social Movements Industries: Competition and Cooperation among Movement Organizations", in *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, ed. L. Kriesberg. Greenwich: JAI Press Inc.

GINTARĖ ŽUKAITĖ

The change of social movement's concept

Summary

This is a theoretical article in which the change of social movement's concept is analyzed. In scientific literature there is no single definition of social movements. Interpretation of social movements depends on social movement theories as well as on political and social circumstances. In this article different concepts of social movements are discussed and compared. Four main theories and how they see the role of social movements are analyzed – Collective Behavior, Resource Mobilization, Political Process and New Social Movement theories.

After analyzing different authors, the main conclusion is drawn. It became apparent that understanding of social movements could be divided into European and American schools. The European school might be also divided into the old one (Marxism) and the new one (New Social Movement Theory). The same should be applied to the American school which is divided between Collective Behavior and Resource Mobilization as well as Political Process theories.

Keywords: social movements, Collective Behavior, Resource Mobilization, New Social Movement, Political Process